

MONTENEGRIN JOURNAL FOR SOCIAL SCIENCES

Volume 8. 2024. Issue 2.

CIP - Каталогизacija у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње
COBISS.CG-ID 32743952

ISSN 2536-5592

Publisher: Center for Geopolitical Studies

Center for Geopolitical Studies

Časopis *Montenegrin Journal for Social Sciences* upisan je u evidenciju
medija, Ministarstva kulture Crne Gore pod rednim brojem 782.

MJSS
MONTENEGRIN JOURNAL FOR SOCIAL SCIENCES

Volume 8. 2024. Issue 2. Podgorica, December 2024.

The works published in this issue of the MJSS journal were presented at the international scientific conference Intercultural dialogue - migration, integration, minority communities, held on October 18, 2024 in Podgorica as part of the project: Jean Monnet Module for Multidisciplinary studies on integration and migration through intercultural dialogue

Editor in Chief: Adnan Prekic

Editors: Zivko Andrijasevic, Dragutin Papovic, Ivan Tepavcevic, Milan Scekic.

Guest editors: Sonja Spadijer, Dragan Bogojevic

International editorial board: John K. Cox, North Dakota State University, Fargo, UNITED STATES; Tvrтко Jakovina, University of Zagreb, Zagreb, CROATIA; Lidia Greco, University of Bari, Bari, ITALY; Helena Binti Muhamad Varkkey, University of Malaya, Kuala Lumpur, MALAYSIA; Vít Hloušek, Masaryk University, Brno, CZECH REPUBLIC; Adrian Hatos, Universitatea „Babeş-Bolyai” Cluj, ROMANIA; Srdja Pavlovic, University of Alberta, CANADA.

Montenegrin Journal for Social Sciences is indexed in: CEOL - Central and Eastern European Online; ERIH PLUS; Google Scholar; Index Copernicus; CiteFactor; Scientific Indexing Services (SIS); ISRA - Journal impact factor; Electronic Journals Library; ROAD; General Impact Factor; OAJI - Open Academic Journals Index; Slavic Humanities Index.

Proofreading and lecture in English: Danijela Milićević

Proofreading and lecture in Montenegrin: Miodarka Tepavčević

Address: Danila Bojovića bb 81 400 Nikšić, Montenegro;

E-mail: mjss@ucg.ac.me

www.mjss.ac.me

Prepress and print: Pro file - Podgorica

Circulation: 100 copies

Volume 8. 2024. Issue 2. Podgorica, December 2024.

CONTENTS:

- LINGUISTIC ASPECTS OF MINORITIES' INTEGRATION IN MONTENEGRO:
APPLYING EUROPEAN VALUES IN THE CONTEXT OF LINGUISTIC DIVERSITY
Anica BOJIC..... p.196.
- THE INFLUENCE OF ECONOMIC AND POLITICAL FACTORS ON MIGRATION
TO THE EU - CASE STUDY: SYRIA AND LIBYA
Milica DJUROVIC..... p.211.
- TRANSLATION/INTERPRETING IN THE EUROPEAN UNION AND CANDIDATE
COUNTRIES PREPARING FOR MEMBERSHIP: CHALLENGES AND PERSPECTIVES
Olivera VUSOVIC..... p.236.
- MIGRATION ON THE EASTERN COAST OF THE ADRIATIC AS A FUNCTION OF
INTERCULTURAL DIALOGUE - CASE STUDY OF THE MONTENEGRO
COMMUNITY IN PEROJ
Dragan BOGOJEVIC, Adnan PREKIC..... p.268.
- LINGUISTIC-STYLISTIC ASPECTS OF INTERCULTURAL DIALOGUE IN THE
POEM "BANOVIĆ STRAHINJA".
Milena BURIC..... p.286.
- ASPECTS OF GERMAN CULTURAL DIPLOMACY IN MONTENEGRO: A FOCUS ON
EDUCATION
Sabina OSMANOVIC..... p.307.
- THE SECURITIZATION OF MIGRATION THROUGH MEDIA REPORTING: THE
CASE OF MONTENEGRO
Jelisaveta BOGOJEVIC, Radenko SCEKIC..... p.333.
- MONTENEGRO ON THE WAY TOWARDS A UNIFORM EUROPEAN
INSURANCE MARKET: A REVIEW OF THE NEW EU REGULATORY
FRAMEWORK
Milijana NOVOVIC BURIC, Milan RAICEVIC..... p.366.
- HOW DO MONTENEGRIN POLITICIANS TWEET? A CRITICAL ANALYSIS OF
TWEETS DURING THE FIRST 100 DAYS OF THE 44th GOVERNMENT OF
MONTENEGRO
Sonja SPADIJER, Sabina OSMANOVIC, Nemanja STANKOV, Jasmina NIKCEVIC..p.386.

CLASSIFICATION AND ADAPTATION OF LOAN WORDS - LINGUISTIC AND CULTURAL IMPACT Aleksandra BANJEVIC	p.427.
BUDGET AND BUDGET CONTROL IN THE EUROPEAN UNION Gordana PAOVIC JEKNIC	p.456.
THE EUROPEAN UNION AND CONTEMPORARY MIGRATION PROCESSES AND CHALLENGES Vedran VUJISIC	p.467.
THE IMPACT OF CULTURE ON MANAGEMENT PRACTICES IN INTERNATIONAL BUSINESS Marina BANOVIC	p.487.
MIGRATIONS IN LITERATURE AND ART Jasmina NIKCEVIC	p.523.
HABERMAS'S CONSTITUTIONAL PATRIOTISM AS A FRAMEWORK FOR POLITICAL IDENTITY IN MONTENEGRO Dragana DELIC	p.540.

REVIEW

THE SIGNIFICANCE OF INTERCULTURAL DIALOGUE IN ENHANCING MULTIETHNIC HARMONY AND THE POSITION OF ETHNOCULTURAL MINORITIES Igor MRDAK	p.561.
MIGRATION AS SECURITY CHALLENGE FOR EU Milica DJUROVIC	p.565.
INSTRUCTIONS FOR AUTHORS.....	p.570.

Glavni i odgovorni urednik: Adnan Prekić

Urednici: Živko Andrijašević, Dragutin Papović, Ivan Tepavčević

Gostujući urednici: Sonja Špadijer, Dragan Bogojević

Međunarodni uređivački odbor: John K. Cox, North Dakota State University, Fargo, UNITED STATES; Tvrtko Jakovina, University of Zagreb, Zagreb, CROATIA; Lidia Greco, University of Bari, Bari, ITALY; Helena Binti Muhamad Varkkey, University of Malaya, Kuala Lumpur, MALAYSIA; Vít Hloušek, Masaryk University, Brno, CZECH REPUBLIC; Adrian Hatos, Universitatea „Babeş-Bolyai” Cluj, ROMANIA; Srđa Pavlović, University of Alberta, KANADA.

Montenegrin Journal for Social Sciences indeksira se u sljedećim naučnim bazama: CEOL - Central and Eastern European Online; ERIH PLUS; Google Scholar; Index Copernicus; CiteFactor; Scientific Indexing Services (SIS); ISRA - Journal impact factor; Electronic Journals Library; ROAD; General Impact Factor; OAJI - Open Academic Journals Index; Slavic Humanities Index.

Lektura i korektura na engleskom: Danijela Milićević

Lektura i korektura na crnogorskom: Miodarka Tepavčević

Adresa: Danila Bojovića bb 81 400 Nikšić, Crna Gora;

E-mail: mjss@ucg.ac.me

www.mjss.ac.me

Priprema i štampa: Pro file - Podgorica

Tiraž: 100 primjeraka

Volume 8. 2024. Issue 2. Podgorica, December 2024.

SADRŽAJ:

- LINGVISTIČKI ASPEKTI INTEGRACIJE MANJINSKIH ZAJEDNICA U CRNOJ GORI:
PRIMJENA EVROPSKIH VRIJEDNOSTI U KONTEKSTU JEZIČKE RAZLIČITOSTI
Anica BOJIĆ.....str. 196.
- UTICAJ EKONOMSKIH I POLITIČKIH FAKTORA NA MIGRACIJE PREMA EU -
STUDIJA SLUČAJA : SIRIJA I LIBIJA
Milica ĐUROVIĆ.....str.211.
- PREVOĐENJE U EVROPSKOJ UNIJI I DRŽAVAMA KANDIDATIMA ZA ČLANSTVO:
IZAZOVI I PERSPEKTIVE
Olivera VUŠOVIĆ..... str.236.
- MIGRACIJE NA ISTOČNOJ OBALI JADRANA U FUNCiji INTERKULTURNOG
DIJALOGA-STUDIJA SLUČAJA CRNOGORSKE ZAJEDNICE U PEROJU
Dragan BOGOJEVIĆ, Adnan PREKIĆ..... str.268.
- LINGVOSTILISTIČKI ASPEKTI INTERKULTURNOG DIJALOGA U PJESMI
„BANOVIĆ STRAHINJA“
Milena BURIĆ..... str.286.
- NJEMAČKA KULTURNA DIPLOMATIJA U CRNOJ GORI SA FOKUSOM NA
OBRAZOVANJE
Sabina OSMANOVIĆ..... str.307.
- SEKURITIZACIJA MIGRACIJA KROZ MEDIJSKA IZVJEŠTAVANJA: SLUČAJ
CRNE GORE
Jelisaveta BOGOJEVIĆ, Radenko ŠČEKIĆ..... str.333.
- CRNA GORA NA PUTU KA JEDINSTVENOM EVROPSKOM TRŽIŠTU
OSIGURANJA: OSVRT NA NOVE EU REGULATORNE OKVIRE
Milijana NOVOVIĆ BURIĆ, Milan RAIČEVIĆ..... str.366.
- KAKO TVITUJU CRNOGORSKI POLITIČARI - KRITIČKA ANALIZA DISKURSA
TVITOVA TOKOM PRVIH STO DANA 44. VLADE CRNE GORE
Sonja ŠPADIJER, Sabina OSMANOVIĆ, Nemanja STANKOV, Jasmina NIKČEVIĆ str.386.

KLASIFIKACIJA I ADAPTACIJA POZAJMLJENICA LINGVISTIČKI I KULTURNI
UTICAJ
Aleksandra BANJEVIĆ..... str.427.

BUDŽET I BUDŽETSKA KONTROLA U EVROPSKOJ UNIJI
Gordana PAOVIĆ JEKNIĆ..... str.456.

EVROPSKA UNIJA I SAVREMENI MIGRACIONI PROCESI I IZAZOVI
Vedran VUJISIĆ..... str.467.

UTICAJ KULTURE NA UPRAVLJAČKE PROCESU U MEĐUNARODNOM
BIZNISU
Marina BANOVIĆ..... str.487.

MIGRACIJE U KNJIZEVNOSTI I UMJETNOSTI
Jasmina NIKČEVIĆ..... str.523.

HABERMASOV USTAVNI PATRIOTIZAM KAO OKVIR ZA POLITIČKI IDENTITET
U CRNOJ GORI
Dragana DELIĆ..... str.540.

PRIKAZI

ZNAČAJ INTERKULTURNOG DIJALOGA ZA UNAPRJEĐENJE
MULTIETNIČKOG SKLADA I POLOŽAJA MANJINSKIH ETNO-KULTURNIH
ZAJEDNICA.
Igor MRDAK..... str. 561.

MIGRACIJE KAO SIGURNOSNI IZAZOV ZA EU
Milica ĐUROVIĆ..... str.565.

UPUTSTVA ZA AUTORE..... str.570.

Original scientific article

**MIGRACIJE NA ISTOČNOJ OBALI JADRANA
U FUNCIJU INTERKULTURNOG DIJALOGA
STUDIJA SLUČAJA CRNOGORSKE ZAJEDNICE U PEROJU**

Dragan BOGOJEVIĆ¹

Univerzitet Crne Gore, Odsjek za francuski jezik i književnost, Filološki fakultet –

Nikšić

e-mail: d.bogojevic@t-com.me

Adnan PREKIĆ²

Univerzitet Crne Gore, Odsjek za Istoriju, Filozofski fakultet - Nikšić

e-mail: adnanp@ucg.ac.me

ABSTRACT

The article highlights key elements of intercultural dialogue on the eastern coast of the Adriatic Sea. The subject of the research is the aspects of establishing intercultural relations between the immigrant Montenegrin national community in Peroj and the local population. With the consent of the Venetian Republic, they

¹ **Dragan BOGOJEVIĆ:** Diplomirao na Filološkom fakultetu u Beogradu, doktorirao na Univerzitetu u Tours-u (Francuska) na temu: „Mašta i zbilja o Crnoj Gori u putopisnoj literaturi u XIX i početkom XX vijeka“. Od 2010. godine radi na Filozofskom, potom Filološkom fakultetu UCG na Studijskom programu za francuski jezik i književnost. Pored klasične francuske književnosti, predmet naučnog interesovanja su francusko-crnogorske književne i kulturne veze, francuska civilizacija, izazovi koji ugrožavaju koncept građanskog društva i prevođenje. Živi i radi u Podgorici.

² **Adnan PREKIĆ:** Završio je studije Istorije i geografije, magistrirao na Filozofskom fakultetu u Beogradu, a doktorirao na Univerzitetu Crne Gore sa temom „Političke ideje i ideologija u Crnoj Gori 1945–1955“. Od 2009. godine radi na Odsjeku za istoriju Filozofskog fakulteta Univerziteta Crne Gore, gdje je 2021. godine biran u akademsko zvanje docent. Osnovni predmet naučnog interesovanja je savremena istorija XX vijeka, a istraživački se bavio i odnosom države i vjerskih zajednica i kulturnim nasljeđem Crne Gore. Živi i radi u Podgorici.

settled in the then-abandoned place in 1657, which had been devastated by a plague epidemic. In addition to the historical context of the migration of this community, the research will particularly focus on brief accounts of Montenegrins in Peroj found in two works by the French travel writer Charles Yriarte. The reference is to the book *Bosnie et Herzégovine – souvenirs de voyage pendant l'insurrection 1875-1876*, from 1876, and the luxurious work *Les Bords de l'Adriatique et le Monténégro* from 1878, which will be used to analyze the position of the Montenegrin immigrant community in Istria. The article also aims to highlight the positive symbolic importance of fostering intercultural dialogue in our contemporary Adriatic environment, particularly in relation to the oldest Montenegrin diaspora in Peroj, through the cultivation of awareness of origin and the preservation of religious, cultural, and linguistic identity.

KEY WORDS:

Montenegro; Peroj; Venetian Republic; Identity; Migrations; Charles Yriarte;

SAŽETAK

U članku se ukazuje na ključne elemente interkulturnog dijaloga na istočnoj obali Jadranskog mora. Predmet istraživanja su aspekti ostvarivanja interkulturalnih odnosa doseljeničke nacionalne zajednice Crnogoraca u Peroju sa starosjediocima. Ona se, uz saglasnost Mletačke republike, 1657. godine naselila u tada napušteno mjesto koje je stradalo od epidemije kuge. Osim istorijskog konteksta migracije ove zajednice, poseban fokus istraživanja biće kraći zapisi o Crnogorcima u Peroju u dva djela francuskog putopisca Šarla Irijartea (Charles Yriarte). Riječ je o knjizi *Bosnie et Herzégovine – souvenirs de voyage pendant l'insurrection*/Bosna i Hercegovina-putopis iz vremena ustanka 1875-1876, iz 1876. godine i luksuznom štitvu *Les Bords de l'Adriatique et le Monténégro/Obale Jadranskog mora i Crna Gora*

iz 1878, koja će poslužiti za analizu položaja iseljeničke zajednice iz Crne Gore u Istri. Članak ima ambiciju i da ukaže na pozitivnu simboličku važnost ostvarivanja interkulturalnog dijaloga u našem aktuelnom jadranskom okruženju najstarije crnogorske dijaspore u Peroju, kroz njegovanje svijesti o porijeklu i očuvanju vjerskog, kulturnog i jezičkog identiteta.

KLJUČNE RIJEČI:

Crna Gora; Peroj; Mletačka republika; Identitet; Migracije; Šarl Iriart;

UVOD

Iako je prostor savremene Crne Gore od 17. vijeka u kontinuitetu bio prostor iz koga se stanovništvo iseljavalo, migracija petnaestak porodica u selo Peroj u Istri 1657. godine razlikuje se od sličnih migratornih kretanja na nekoliko nivoa. Tokom 17. vijeka i konstantnih sukoba Mletačke republike i Osmanskog carstva došlo je do značajnog iseljavanja crnogorskog stanovništva u Mletačku republiku. Po nekim izvorima, pretpostavlja se da je u tom periodu iz Crne Gore na sjever Dalmacije iselilo oko 2000 ljudi.¹ Međutim, bez obzira na tako masovan obim migracija, ni jedna od iseljeničkih zajednica koja je prije ili poslije 1657. godine naselila Dalmaciju, nije sačuvala svoj vjerski, nacionalni i kulturni identitet kao što su to bili Perojci. Zbog toga je migracija crnogorske zajednice u Istru ostala jedinstven primjer opstanka jedne kolonije odsječene od matične države, i kao takva predstavlja uzoran primjer interkulturalnog dijaloga na istočnoj obali Jadrana. U tom kontekstu, crnogorska nacionalna zajednica u Peroju predstavlja najreprezentativniju i najstariju enklavu crnogorske dijaspore.

O crnogorskoj zajednici u Peroju pisao je i francuski autor Šarl Irijart (Charles Yriarte). Najprije u svom manje poznatom štivu „Bosna i Hercegovina-putopis iz vremena ustanka 1875-1876“, objavljenom 1876. godine, a potom i u monumentalnom djelu „Obale Jadranskog mora i Crna Gora“ iz 1878. godine. Vrlo je vjerovatno da se interesovanje francuskog putopisca za perojske Crnogorce i susret sa njima desio tokom pripreme građe za drugu knjigu, ali izdavačka dinamika je opredijelila hronološki slijed njihovog pominjanja u našem radu.

U teorijskom smislu, članak se oslanja na tumačenje pojmova interkulturalizam i interkulturalni dijalog, onako kako su definisani u dokumentima Savjeta Evrope. Pod terminom interkulturalni dijalog podrazumijeva se: *„otvorena i dostojanstvena razmjena mišljenja između pojedinaca, grupa različitog etničkog, kulturnog, vjerskog i lingvističkog porijekla i naslijeđa uz zajedničko razumijevanje i uvažavanje, kao i njegovu prisutnost na svim nivoima u okviru jednog ili između više*

društava".² U užem smislu, termin interkulturalizam posmatramo kao dio evropskog naslijeđa 70-ih godina 20. vijeka koji je nastao kao jedna vrsta kritike politike asimilacije i nedovoljne teorijske osnove koncepta multikulturalizma. U našem istraživanju, koristili smo teorijska promišljanja francuskog sociologa Luja Poršea (Louis Porcher) koji je definisao nekoliko temeljnih pretpostavki interkulturalnog pristupa regulisanja kulturnih i etničkih različitosti:

- društva su multikulturalna, a taj trend će se nastaviti zbog učestalih i jednostavnih migracija;
- svaka kultura posjeduje sopstvenu osobenost i poštovanje, a sve kulture su u osnovi jednake i ni jedna ne ugrožava neku drugu;
- multikulturalizam je izvor novih vrijednosti i bogatstvo cijelog društva;
- da bi interkulturalizam suštinski zaživio u jednom društvu, potrebno je postići kulturno prožimanje, na način da će se svakoj kulturi priznati specifičan i osoben identitet uz prerastanje multikulturalnih u interkulturalne odnose.³

Koncept interkulturalnog dijaloga u radu je oslonjen na posljednju pretpostavku francuskog sociologa Poršea, o kulturnom prožimanju dvije zajednice, ali na način da svaka od tih zajednica zadrži sopstveni, osobeni identitet. Na toj premisi oblikovana je istraživačka hipoteza rada o očuvanju kulturnog, vjerskog i nacionalnog identiteta crnogorske zajednice u Peroju, koja je preko 350 godina opstala u okruženju koje je na više nivoa ugrožavalo njihov identitet i koja je, iako potpuno odsječena od matične zemlje, uspjela da očuva identitet i da ga pozicionira u širi koncept savremenog interkulturalnog dijaloga na Istočnoj obali Jadrana.

ISTORIJSKI KONTEKST

U pokušajima uspostavljanja kontrole nad Sredozemnim i Jadranskim morem, Mletačka republika i Osmansko carstvo su od 16. do 18. vijeka vodili šest ratova, koji su trajali skoro pedeset godina. U tim sukobima, Mletačka republika pokušavala je na sve načine da pod svoju kontrolu stavi plemenske zajednice sa prostora Crne Gore, koje bi upadale na osmansku teritoriju, izazivale nestabilnost i na taj način odvlačile dio vojnih snaga Osmanskog carstva na tom prostoru. U mletačkim izvještajima se kao prvi organizovani otpor osmanskoj vlasti u Crnoj Gori pominje 1597. godina, a nakon pobune lokalnog stanovništva u okolini Onogošta, pod vođstvom vojvode Grdana. Ustanak se proširio na susjedne plemenske zajednice Drobnjaka i Bjelopavlića, ali je veoma brzo ugušen. Ovi sukobi su nastavljeni, pa u : 1603. 1610. 1613. 1618. 1619. 1624. 1632. 1634. 1638. 1641. 1642. godini imamo konstantne okršaje zbog odbijanja lokalnog stanovništva da plati poreske obaveze Osmanskom carstvu.⁴ Prvi ozbiljniji kontakti crnogorskih plemenskih zajednica sa predstavnicima mletačke vlasti uspostavljeni su tokom *Kandijskog rata* (1645–1669), kada su predstavnici plemenske organizacije iz Stare Crne Gore, predvođeni cetinjskim mitropolitom Visarionom, tražili od Republike da ih primi pod svoju vlast i da im prizna unutrašnju samoupravu. Mletačka republika je prihvatila ponuđenu saradnju, a tokom avgusta 1649. godine na Cetinje je stiglo i oko 800 mletačkih vojnika, ali su ove vojne operacije završene bez značajnijih uspjeha. Vojna saradnja obnovljena je 1657. godine kada dolazi do novih sukoba između Mletačke republike i Osmanskog carstva, ali je ovoga puta reakcija osmanskih vlasti bila mnogo snažnija. Osmanske snage krenule su iz pravca Skadra, osvojile Cetinje i započele dvomjesečnu opsadu Kotora, čime je zaustavljena dalja saradnja plemena iz Stare Crne Gore sa Mletačkom republikom.⁵

U strahu od odmazde osmanskih vlasti, Crnogorci su zatražili zaštitu Mletačke republike, koja im je odobrila da se nasele u Istru, u malo selo Peroj, koje je u prethodnom periodu ostalo pusto zbog epidemije kuge. U Peroj, dolinu koja se nalazila između Pule i Rovinja, naselilo je 15 porodica sa ukupno 77 ljudi. Deset porodica iz Crmničke nahije, pet porodica iz Riječke nahije, a nešto kasnije, njima se pridružila i jedna porodica sa Njeguša. O odluci da se crnogorske porodice nasele u Peroj ostao je i pisani dokument, takozvana *Perojska povelja*, napisana 26. novembra 1657. (6. decembar – po Gregorijanskom kalendaru) u kojoj kapetan Jeronim Priuli u ime Mletačke republike izvršava naredbu Mletačkog Senata i Dužda od jula 1657. i u kojoj se kaže da prihvatiše “*glavara Mišu Brajkovića sa 10 albanskih porodica⁶ i popa Mihajla Lubosinu s pet porodica, u svemu sedamdeset sedam duša koje dođoše iz Crne Gore, iz turske zemlje, kao vjerni podanici odani Prejansoj Republici*”. Zemljište u Peroju dobili su besplatno, uz obavezu da za 5 godina obrade plodnu zemlju, a ostatak pretvore u pašnjake.⁷

Istra i Peroj nijesu bili slučajan izbor za naseljavanje Crnogoraca. U prvom redu, zbog čestih epidemija i teških uslova za život Istra je bila jako slabo naseljena. Mlečani su insistirali da preseljene stanovništva vrše što dalje od domicilnih naseobina iseljenika, kako bi preduprijedili svaku mogućnost i nadu za povratak, pošto se dešavalo da se naseljenici razočarani životnim uslovima vrate kućama.

CRNOGORCI U PEROJU

Peroj je selo u zapadnoj Istri, udaljeno oko 1500 metara od morske obale. Na 15 kilometara sjevero-zapadno nalazi se Rovinj, oko 12 kilometara jugo-istočno Pula.⁸ Osnovni izvor prihoda za stanovništvo Peroja bili su zemljoradnja i stočarstvo, kao i uzgajanje maslina. Najznačajnija grana je bilo stočarstvo, odnosno uzgajanje ovaca, koje je bilo osnovni izvor hrane i novca. Svaka familija imala je u prosjeku po 40 ovaca, dok je uzgajanje krava bilo dosta rjeđe. Iako je zemlja u okolini Peroja bila nekvalitetna i kamenita, stanovništvo je uzgajalo pšenicu, ječam

i kukuruz. Dio prihoda, svako domaćinstvo ostvarivalo je iz vinograda i maslinjaka. Po nekim izvorima, svaka siromašna porodica imala je oko 30-40 stabala masline, dok su one bogatije imale i preko 200 stabala. Prihodi su ostvarivani i sječom drva za ogrijev, koja su se prodavala u okolnim selima, a dio prihoda ostvarivan je i od ribarstva i pčelarstva.⁹

Bez obzira što je više od 350 godina živjela pod različitim državnim, političkim, kulturnim i civilizacijskim okvirima, crnogorska zajednica u Peroju sačuvala je ključne elemente sopstvenog identiteta: vjerski, nacionalni, jezički i kulturni. Episkop Dalmatinski Gerasim Petranović, 40-ih godina 20. vijeka o Peroju je ostavio zanimljiv zapis u kome je naveo *“rijedak slučaj da se šaka ljudi koji su došli iz daleke zemlje, među tuđi i brojno veći narod, uspije da sačuva kroz gotovo dva stoljeća svoj jezik, svoju vjeru i običaje u najvećoj čistoti”*.¹⁰ Potvrdu stava dalmatinskog episkopa, nalazimo na primjeru crnogorske iseljeničke zajednice u selo Kavran u Istri. Poput Crnogoraca koji su se iselili u Peroj, i ova zajednica Crnogoraca našla se u sličnom okruženju, ali je ona već do 1660. godine izgubila sve identitetske posebnosti koje su donijeli sa sobom, a između ostalog kompletna zajednica je prešla na katoličanstvo.¹¹ Takođe, za nešto više od 200 godina, stanovnici Peroja promjenili su nekoliko vlasti. Nakon Mletačke republike, ovim prostorom su vladali Francuzi, Austrijanci i kasnije Italijani. Svaki od ovih vladara pokušao je lokalnom stanovništvu da uskrati određeni dio identiteta i da ga uključi u sopstveni kulturni i civilizacijski krug. Crnogorska zajednica u Peroju uspjela je da se odupre ovim izazovima. Tako su za vrijeme Mletačke republike obezbjedili ekonomsku nezavisnost jer su za veoma kratko vrijeme uspjeli da kultivišu obradive površine, obnove i unaprijede maslinjake i vinograde. Za vrijeme Francuske uprave dobili su crkvu, a za vrijeme Austrije i prvu školu.

Vjerska prava su od prvog dana bila najvažnije pitanje očuvanja identiteta za iseljeničku zajednicu u Peroju. Mletački izvještaji pokazuju da je pitanje slobodnog ispovjedanja pravoslavne vjere bilo jedno od ključnih izazova između Mletačke

republike i doseljenika. Crnogorci su odmah po dolasku u Peroj zahtijevali od lokalnog mletačkog kapetana Rašpurga da se jedna od katoličkih crkava u Peroju adaptira i pretvori u pravoslavnu bogomolju.¹² Katolička crkva bila je jako zainteresovana da na istočnoj obali Jadrana ima potpunu kontrolu nad vjerskim životom, a Istra je bila pod kontrolom Mletačke republike. Od 1585. godine i odluke pape Sixtus-a V, biskupi Istre su bili u obavezi da svake treće godine šalju izvještaj o stanju u njihovim biskupijama. Prostor Peroja pripadao je Pulskoj biskupiji, a prvi izvještaj koji opisuje dolazak crnogorskih iseljenika u Istru poslao je pulski Biskup Alojzije Marcello 1660. godine. U ovom izvještaju Marcello navodi da je u Istru stiglo *“13 grčkih obitelji sa tri svećenika”*.¹³ Marcello objašnjava da taj narod potiče iz Crne Gore, da je jednostavan i da je spreman prihvatiti rimokatoličku vjeru. Biskup je vjerovao da će preobratiti njihove sveštenike na katoličanstvo i tako riješiti pitanje pravoslavnog stanovništva u svojoj biskupiji. Međutim, kako se njegova ideja da pravoslavni sveštenici pođu u Rim nije ostvarila, od crkvenih vlasti je tražio da mu pošalju misionare, kako bi oni pokušali da privole stanovništvo na prelazak u katoličanstvo. U izvještaju pulskog Biskupa iz 1663. godine navodi se da crnogorska zajednica ima dva sveštenika i da su se obraćali mletačkom Duždu sa molbom da im odobri izgradnju crkve, ali da je ta molba odbijena. Biskup je naglasio da je taj narod već neko vrijeme ostao bez sveštenika i da bi bilo dobro poslati im sveštenika koji poznaje njihov jezik, kako bi ih on *“preveo u zajedništvo sa svetom Crkvom”*. Ovaj plan očigledno nije dao rezultate, jer se u novom izvještaju iz 1668. godine ističe da *“doseljenici ustrajavaju u svojim zabudama i odbijaju katoličke dogme, a u njihovoj blizini nema učenih ljudi da ih poduče”*. To potvrđuje i izvještaj biskupa iz Pule iz 1683. godine u kome se navodi: *“Perojci i dalje veoma uporno ustrajavaju u svom bogoslužjenju; neki su pojedinci prihvatili rimokatoličku vjeru, dok se većina oglušila”*. I svi naredni izvještaji ukazuju da su Perojci izričito odbijali da prihvate katoličke sveštenike i katolički obred, a da je njihova istrajnost dala rezultat potvrđuje i izvještaj pulskog

Biskupa Ivana Balbija iz 1735. godine koji o Peroju govori kao pravoslavnom selu od oko stotinu žitelja. Objašnjava da im je kao biskup pokušavao "*pomoći, ali da su oni tvrde šije i da ih predvodi kaluđer koji obećava biskupu da će obaviti ispovjest vjere, ali uzalud*".¹⁴ Period Francuske kontrole nad Istrom od 1805. do 1813. godine bio je jako važan za konačno učvršćivanje identiteta lokalnog stanovništva, jer je Francusko carstvo za vrijeme Napoleona priznalo ravnopravnost vjerskog obreda svim zajednicama. Na taj način stavljena je tačka na konstantne pokušaje lokalnog katoličkog klera da poput drugih mjesta i nad doseljenicima iz Crne Gore uspostavi kontrolu i prevede stanovništvo na katoličanstvo.¹⁵ Crnogorci u Peroju su za svoje vjerske obrede prvo koristili malu katoličku crkvu sv. Jeronima, koju su posvetili sv. Spiridonu. Nakon pada Mletačke republike, Crnogorci su 1834. godine proširili ovu crkvu, a 1860. godine uz nju su podigli i zvonik.¹⁶

Za očuvanje nacionalnog i kulturnog identiteta Crnogoraca u Peroju, veoma važno je bilo i očuvanje autohtonog jezika i govora. Iako potpuno izolovani i bez kontakta sa sredinom iz koje su emigrirali, Perojci su sačuvali osobenost jezika koji su sa sobom donijeli. To je potvrdilo i nekoliko savremenih naučnih istraživanja iz druge polovine 20. vijeka u kojima je jasno naznačeno da po fonetsko-morfološkim osobinama, perojski govor ima sličnost sa govorom iz Crmnice, odnosno takozvanim "*starocrnogorskim jezikom*".¹⁷ U tom kontekstu, govor stanovnika Peroja predstavlja jednu vrstu jezičkog fenomena, jer je više nego zanimljiva činjenica da je jedna mala zajednica više od 350 godina održala glavne jezičke osobine na širem području istroromanskog govora.

ŠARL IRIJART I PEROJSKI CRNOGORCI

Šarl Irijart (1832-1898), porijeklom Baskijac, bio je veoma cijenjen i uvažavan francuski pisac, historičar umjetnosti, državni funkcioner i hroničar vojnih sukoba koji su potresali njegovu epohu (rat između Španije i Maroka, Francusko-pruski rat, ustanak u Bosni i Hercegovini protiv Otomanske imperije).

Često je pisao pod pseudonimom markiz Vilemer (Villemer). U jednom trenutku se priključio Garibaldijevim trupama za ujedinjenje Italije.¹⁸ Danas gotovo zaboravljen, iza sebe je ostavio raznovrstan opus, koji uglavnom čine djela iz istorije slikarstva i studije o poznatim slikarima, putopisna štiva, portreti pisaca i mnogobrojni članci u aktuelnoj periodici onog vremena u Francuskoj, poput čuvenih časopisa *Le monde illustré*, *La Vie parisienne*, *Le Figaro*, *L'Art*.¹⁹

Dva putopisno-istorijska štiva koja su predmet naše pažnje, objavio je u Parizu. Knjiga „Bosna i Hercegovina-putopis iz vremena ustanka 1875-1876“,²⁰ izašla je iz štampe 1876. Knjiga se sastoji od trinaest poglavlja, prošaranih sa petnaest crteža španskog slikara i ilustratora Danijela Vjeržea (Daniel Viergé), jednog od najboljih u svom vremenu. Na srpsko-hrvatski jezik preveo je Vladimir Osipov 1981. godine u izdanju „Veselina Masleše“ u Sarajevu. Povod je bilo obilježavanje stogodišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini i tadašnje bosansko-hercegovačke vlasti su se odlučile da to bude Irijartovo djelo.²¹ Irijartova knjiga predstavlja autentično svjedočanstvo o pripovijedanim događajima, koje nije lišeno karakterističnih romantičarskih predrasuda zapadnih putopisaca o nacionalnoj pripadnosti naroda na Balkanu, jeziku i stereotipa o Turskoj iz tog vremena.²² Autor opisuje gradove i regije kroz koje je prolazio, ljude i običaje na koje je naišao i uzroke ustanka u Bosni i Hercegovini. U drugom poglavlju autor pominje crnogorsku koloniju u Peroju, jer je na putovanje ka Bosni krenuo iz Trsta, preko Istre, Zadra i unutrašnjosti Dalmacije.

Putopisno štivo „Obale Jadranskog mora i Crna Gora“²³ predstavlja dragocjeno svjedočanstvo o današnjim djelovima Hrvatske (Istra, Dalmacija) i Crne Gore s kraja 19. vijeka. Knjiga ima 11 poglavlja, opremljena je sa 257 ilustracija i 7 geografskih karata. Putopisac započinje putovanje u Veneciji i nastavlja preko Istre, Dalmacije, Crne Gore, odakle se ponovo vraća u Italiju. Djelo je djelimično prevedeno na italijanski jezik (Trst i Istra), a dio o Istri i Dalmaciji na hrvatski 1999. godine.²⁴ Kao i u prethodnom štivu, interpretacija historiografskih fakata se

zasniva na francusko-njemačkoj slavističkoj školi, mahom inspirisanoj prevodima epske poezije koju je priredio Vuk Karadžić i romantičarskim imaginarijom o Morlacima, neprosvijećenim i neukrotivim ratničkim plemenima koja žive u zaleđu Jadranskog mora sve do Boke kotorske.

Crnoj Gori je posvećeno sedmo poglavlje²⁵, a budući da je uvrstio Boku u Dalmaciju, o Kotoru i Perastu piše u okviru šestog poglavlja o Dalmaciji. U četvrtom poglavlju posvećenom Istri, autor se osvrće na crnogorske doseljenike u Peroju.

Predmet našeg interesovanja su upravo dijelovi u kojima autor piše o crnogorskim Perojcima. U prvoj knjizi im je posvetio nepune dvije strane (19-20), a u drugoj malo više od tri (143-146). U drugoj knjizi nam je podario i dvije ilustracije: portret pravoslavnog popa i prizor crnogorskog življa tokom služenja unutar crkve.

U putopisu iz Bosne, autor ukratko opisuje razloge dolaska crnogorskih porodica u Peroj, za koje kaže da su „još uvijek držanjem Crnogorci i grčke vjere (...) Te su ljuline lijepo građene, izrazito crne puti, gostoprимljive, dobročinitelji i, usred Istrana, čuvaju osobine svojih predaka.“²⁶ Nakon toga saopštava da je prisustvovao crnogorskoj svadbi, opisujući rituale prosidbe i vjeridbe, u kojima svako ima svoju ulogu. Scena kada mladoženju treba da spriječe da „otme“ mladu liči mu na mlaku baletsku predstavu, pomalo izvještačenu i naivnu. Te zato zamišlja Crnogorce u svom matičnom ambijentu, jer „negdje oko Rijeke ili u Njegušima, ti Crnogorci bi došli na konjima da otmu djevojku prekrivenu cekinima i u lijepom zlatnom prsluku. To je siže jednog lijepog platna, koje je sa njemu svojstvenom živošću i talentom naslikao Čermak²⁷, koga sam juče vidio u njegovom ateljeu.“²⁸ Nakon toga, autor opisuje nastavak obreda u crkvi, koji veoma dugo traje, uz stalnu pucnjavu iz pušaka na otvorenom.

U odnosu na prvi putopis, u djelu „Obale Jadrana i Crna Gora“, autor ne donosi kvalitativno nove informacije o Crnogorcima u Peroju i uglavnom ponavlja ista saznanja o razlozima njihovog dolaska, ponovo pominjući 1685. godinu (sic!) kao vrijeme naseljavanja, ulogu dužda Đovanija Pecara koji je doveo iz Boke (sic!) i Crne Gore izvjestan broj porodica, konstatujući da sada kolonija broji oko četiristo ili petsto duša. Primjećuje kako mala skupina raskolnika, okružena katolicima, odlijeva u očuvanju svoje vjeroispovjesti, jezika i običaja. Insistira na izuzetnoj urednosti, moralnoj čvrstini i religioznosti Crnogoraca, jer su oni „prekaljeni radnici, žive od onoga što sami prozvedu, moralniji i religiozniji od susjeda iz okruženja, neuporedivo brižljiviji o sopstvenoj higijeni i boljoj ishrani.“²⁹

Kako je prisustvovao crkvenom obredu, opisuje rudimentarni i svedeni mobilijar i arhitekturu crkve, asketski izgled mladog popa, običaje prosidbe i vjeridbe. U odnosu na prethodni putopis, iznosi nove detalje o nastupu vjerenika, koji mora prve nedjelje prije Božića da dođe u kuću mlade, pa još jednom, i ako i tada sve dobro prođe, u trećem navratu sa sobom donosi prsten i par ovaca, uz pratnju oca i popa. Nakon obroka, određuje se datum svadbe i dogovaraju detalji. Ustvrдио je da glava porodice mlade (sic!) određuje starog svata, đevera, barjaktare i ostale svatove. Smatra da su svi ti običaji izvorno sačuvani. Na kraju, s nostalgичnim prizvukom rezigniranog kosmopolite, konstatuje: „*Uzevši sve u obzir, nije neobično zateći koloniju koja manje od jednog vijeka nastanjuje neko mjesto. Još uvijek je istorija njihovog porijekla opipljiva. Veoma zadivljujući primjer koji nam pomaže da razumijemo kako, uprkos osobenoj rasnoj pripadnosti, neka skupina ipak postepeno uspijeva da se prilagodi novom okruženju, zadržavajući pritom poneke ostatke izvornih običaja i tradicionalnih navika. Kao da prstom dodirujemo istoriju, koja će se tokom vjekova zatomiti i jednog dana postati legenda.*“³⁰

Šarl Irijart pripada plejadi francuskih pisaca koji su pod uticajem romantizma iskazivali neskriveno interesovanje za orijentalne kulture i nepoznate regije, svjedočeći o tome u svojim djelima. Iako po kvalitetu književnog izraza nije na

razini Lamartina, Nerval, Marmijea ili Lotija, Šarl Irijart je ipak ostavio prepoznatljiv trag u razuđenom spektru francuskih putopisaca. Njegov artistski senzibilitet, avanturistički duh, empatični poriv za upoznavanjem života i običaja drugih naroda i kultura, opredijeli su njegov književni i umjetnički put. Bez obzira na određene istorijske nepreciznosti i ponavljanja, dvije crtice o crnogorskoj koloniji u Peroju predstavljaju neobičan putopisni presedan i autentičan zapis o najstarijoj crnogorskoj iseljeničkoj zajednici.

ZAKLJUČAK

Migracija nacionalne zajednice Crnogoraca u Istru predstavlja autentičan primjer interkulturalnog dijaloga na širem prostoru istočnog Jadrana. Kroz analizu istorijskog konteksta, objašnjava se kako jedna mala zajednica na izolovanom prostoru gotovo četiri vijeka uspijeva da očuva svijest o porijeklu i ključne identitetske odlike. Crnogorska zajednica u Peroju živjela je u istarsko-romanskom jezičkom okruženju, bez dodira s matičnom državom. Uprkos tome, sačuvala je crnogorski etnički kod, osobenosti jezika, običaja i kulture iz matične države, kao i vjerski identitet, koji, i pored ogromnih pritisaka Mletačke republike u 17. i 18. vijeku, nije okrnjen.

Početu istraživačku hipotezu ovog rada o očuvanju nacionalnog, vjerskog, jezičkog i kulturnog identiteta crnogorske zajednice u Peroju potvrđuje niz istorijskih izvora koje smo predstavili u ovom radu. Treba izdvojiti izvještaje pulskih biskupa neposredno nakon dolaska crnogorske iseljeničke zajednice u Peroj, i iste te izvještaje 100 godina kasnije. U prvim izvještajima, biskupi tvrde da se radi o „jednostavnom narodu“ koji je spreman prihvatiti rimokatoličku vjeru. Katolički kler je bio uvjeren da će, ukoliko preobrate njihove sveštenike na katoličanstvo, riješiti i pitanje pravoslavnog stanovništva u svojoj biskupiji. Koliko su ta očekivanja bila nerealna, potvrđuju isti izvještaji stotinu godina kasnije u kojima se Crnogorci opisuju kao ljudi „*tvrde šije*“, i da su uzaludni pokušaji da

prihvate katoličanstvo. Konačno, činjenicu da su Crnogorci u Peroju na zadivljujući način očuvali sopstveni identitet potvrdio je još jedan katolički sveštenik koji je objašnjavao da je *“rijedak slučaj da se šaka ljudi koji su došli iz daleke zemlje, među tuđi i brojno veći narod, uspije da sačuva kroz gotovo dva stoljeća svoj jezik, svoju vjeru i običaje u najvećoj čistoti”*. Ove teze potvrđuju i zapažanja putopisca Šarla Irijarta u kojima se govori o crnogorskoj enklavi u Istri. Njegovi kraći zapisi o crnogorskim Perojcima na kraju odišu skepsom i nevjericom da će se osobenosti identiteta te zajednice očuvati u narednim vjekovima. Parafrazirajući njegovo razmišljanje, možemo zaključiti da perojski Crnogorci, bez obzira na mnogobrojne izazove i neminovno srastanje sa novom sredinom, još uvijek nijesu ušli u legendu. Prkoseći protoku vremena i prirodnim sociološkim, privrednim i biološkim procesima, naši Perojci skoro četiri vijeka postojano održavaju svijest o svojim korijenima u njihovom istarskom Peroju u Hrvatskoj. Tako dokazuju i da je uspješna integracija u novo okruženje, uz očuvanje etičke samobitnosti u dugom vremenskom periodu, iako rijetka, ipak moguća i izvodiva.

Stoga migracija crnogorske zajednice u Peroj sredinom 17. vijeka nesumnjivo predstavlja nesvakidašnji i ohrabrujući primjer interkulturalnog dijaloga na Istočnoj obali Jadrana, čija vrijednost još više dobija na značenju u aktuelnom historijskom kontekstu. Iskustva ove zajednice mogu da budu inspiracija i putokaz budućim istraživačima koji se bave pitanjima interkulturalnosti, suživota i tolerancije na prostorima bivše Jugoslavije, ali i odlična osnova za dogradnju istinskih dobrosusjedskih odnosa između Crne Gore i Hrvatske.

NOTES - NAPOMENE:

- ¹ Gligor Stanojević, "Naseljavanje Istre u XVII vijeku s osvrtom na iseljavanje iz Crne Gore i Crnogorskog primorja", *Istorijski zapisi*, Titograd, 3/1965, str. 465.
- ² *Bijela knjiga o interkulturalnom dijalogu „Živimo zajedno jednaki u dostojanstvu“* – dokument usvojen na 118. ministarskoj sednici Savjeta Evrope u Strazburu 7. maja 2008.
- ³ Louis Porcher, "L'interculturel aujourd'hui – réflexions méthodologiques", Rapport Conseil de l'Europe, Strasbourg, 1986.
- ⁴ Živko Andrijašević, *Kratka istorija Crne Gore*, Nikšić : Centar za Geopolitiku, 2019, 72.
- ⁵ Živko Andrijašević, *Crnogorska istorija*, Podgorica, 2019, pp. 164.
- ⁶ Mlečani istočni dio Jadranske obale nazivaju *Albania Veneta*, zbog čega i za ove porodice koriste termin "albanske porodice".
- ⁷ Fran Barbalić, *Peroj-srpsko selo u Istri*, Zagreb, 1933, str. 5.
- ⁸ Alojz Štoković, "Peroj-Crnogorska dijaspora u Hrvatskoj", *Perojski kulturno-povjesni mozaik: povjesno kulturni presjek Crnogorske enklave u Istri*, Osjek, Podgorica, 2005, str. 21.
- ⁹ Lidija Zrnić, "Peroj-Etnografski prikaz građe za osnovne grane gospodarstva i ciklus godišnjih običaja", *Perojski kulturno-povjesni mozaik: povjesno kulturni presjek Crnogorske enklave u Istri*, Osjek, Podgorica, 2005, str. 201-210.
- ¹⁰ *Peroj – Crnogorci u Peroju 1657-2007*, ur.Marijan Mašo Miljić, Centar za iseljenike Crne Gore, Podgorica, 2007, str. 13.
- ¹¹ Petar Vlahović, *Prilozi o zavičaju*, knj.6, Pula, 1990, str. 60.
- ¹² Gligor Stanojević, "Naseljavanje Istre u XVII vijeku s osvrtom na iseljavanje iz Crne Gore i Crnogorskog primorja", *Istorijski zapisi*, Titograd, 3/1965, str. 445.
- ¹³ U dokumentima katoličke crkve u ovom periodu, zajednice Grka, Albanaca i Crnogoraca, nazivaju jedinstvenim imenom – *Grci/Graeci/gens Graeca*.
- ¹⁴ Ivan Grah, "Peroj u relacijama pulskih Biskupa 1660-1802", *Prilozi o zavičaju*, knj.6, Pula, 1990, str. 97-104.
- ¹⁵ Antum Tone Crnobori, "Obrazovanje u Peroju u XIX i XX stoljeću", *Prilozi o zavičaju*, knj.6, Pula, 1990, str. 106.
- ¹⁶ Boško Strika, *Dalmatinski manastiri*, Zagreb 1930, str. 91.
- ¹⁷ Dragomir Vujičić, "Prilog proučavanju oaze starocrnogorskog govora na području istroromanskog jezika", *Perojski kulturno-povjesni mozaik: povjesno kulturni presjek Crnogorske enklave u Istri*, Osjek, Podgorica, 2005, str. 271.
- ¹⁸ <https://omnika.org › authors › charles-emile-yriarte>
- ¹⁹ Institut national d'histoire de l'art – INHA ; <https://www.inha.fr › publications>
- ²⁰ Charles Yriarte, *Bosnie et Herzégovine – souvenirs de voyage pendant l'insurrection*, E. Plon et Cie, 1876, Paris.
- ²¹ Šarl Irijart, *Bosna i Hercegovina-putopis iz vremena ustanka 1875-1876*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1981.
- ²² BHPVU, str 7-8. Predgovor.
- ²³ Charles Iriarte, *Les Bords de l'Adriatique et le Monténégro*, Librairie Hachette et C, 1878, Paris.
- ²⁴ <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/1466/yriarte-charles>
- ²⁵ str. 362-478
- ²⁶ BHPVU, str. 9
- ²⁷ Jaroslav Čermak (1831-1878), češki slikar, poznat po istorijskoj tematici. Najznačajniji dio Čermakovog opusa vezan je za Crnu Goru. Izvršio je veliki uticaj na razvoj evropske komponente u crnogorskom slikarstvu. izvor: Mladen lompar. *Svjetlosti haosa*, Matica crnogorska, proljeće 2012.
- ²⁸ BHPVU, str. 19
- ²⁹ OJICG, str. 142 (prevod autora)
- ³⁰ OJICG, str. 145/6 (prevod autora)

REFERENCES:

- Andrijašević Živko, *Kratka istorija Crne Gore*, Nikšić : Centar za Geopolitiku, 2019.
- Andrijašević Živko, *Crnogorska istorija*, Podgorica, 2019.
- Barbalić Fran, *Peroj-srpsko selo u Istri*, Zagreb, 1933.
- Crnobori Antum Tone, "Obrazovanje u Peroju u XIX i XX stoljeću", *Prilozi o zavičaju*, knj.6, Pula, 1990.
- Institut national d'histoire de l'art – INHA ; <https://www.inha.fr/publications>
- Irijart Šarl, *Bosna i Hercegovina-putopis iz vremena ustanka 1875-1876*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1981.
- Yriarte Charles, *Bosnie et Herzégovine – souvenirs de voyage pendant l'insurrection*, E. Plon et Cie, 1876, Paris.
- Yriarte Charles, *Les Bords de l'Adriatique et le Monténégro*, Librairie Hachette et C, 1878, Paris
- Grah Ivan, "Peroj u relacijama pulskih Biskupa 1660-1802", *Prilozi o zavičaju*, knj.6, Pula, 1990.
- Lompar Mladen. *Svjetlosti haosa*, Matica crnogorska, 2012.
- *Peroj – Crnogorci u Peroju 1657-2007*, ur.Marijan Mašo Miljić, Centar za iseljenike Crne Gore, Podgorica, 2007.
- Porcher Louis, "L'interculturel aujourd'hui – réflexions méthodologiques", Rapport Conseil de l'Europe, Strasbourg, 1986.

- Prekić Adnan, "Politics of the French Empire in the East Adriatic Coast", *Balcanica Posnaniensia. Acta et studia*, XXXI, Poznań 2024, p.p. 105-117. DOI: <https://doi.org/10.14746/bp.2024.31.6>
- Stanojević Gligor, "Naseljavanje Istre u XVII vijeku s osvrtom na iseljavanje iz Crne Gore i Crnogorskog primorja", *Istorijski zapisi*, Titograd, 3/1965.
- Strika Boško, *Dalmatinski manastiri*, Zagreb 1930.
- Štoković Alojz, "Peroj-Crnogorska dijaspora u Hrvatskoj", *Perojski kulturno-povjesni mozaik: povjesno kulturni presjek Crnogorske enklave u Istri*, Osjek, Podgorica, 2005.
- Vlahović Petar, *Prilozi o zavičaju*, knj.6, Pula, 1990.
- Vujičić Dragomir, "Prilog proučavanju oaze starocrnogorskog govora na području istroromanskog jezika", *Perojski kulturno-povjesni mozaik: povjesno kulturni presjek Crnogorske enklave u Istri*, Osjek, Podgorica, 2005.
- Zrnić Lidija, "Peroj-Etnografski prikaz građe za osnovne grane gospodarstva i ciklus godišnjih običaja", *Perojski kulturno-povjesni mozaik: povjesno kulturni presjek Crnogorske enklave u Istri*, Osjek, Podgorica, 2005.